

פרשת השבוע

פרשת לך לך, תשס"ב, גיליון מס' 49

עורכים: אביעד הכהן, מיכאל ויגודה
עריכה לשונית: יחיאל קארה

האישה בהליך השיפוטי

אבי וינרוט*

שהמונח "לשמוע בקול", להבדיל מן המונח לשמוע

פתח דבר

מקום של כבוד נתייחד בפרשתנו לדמותה של שרה. אברהם ושרה אינם רק זוג נשוי, אלא צמד אנשים הפועלים בצוותא, כהגדרתו של הרב עדין שטיינזלץ¹. ולא זו בלבד שדמותה של שרה אינה מתעמעמת עקב קרבתה לדמותו רבת ההוד של אברהם, אלא שבעת שמתגלעים חילוקי דעות ביניהם, גוברת ידה של שרה, והקב"ה מצווה את אברהם:

כל אשר תאמר אליך שרה שמע בקולה
(בראשית כא יב).

רש"י מבהיר בהקשר זה שאין מדובר בציווי חד פעמי לאברהם, אלא בנגזרת הנובעת מן העובדה "שהיה אברהם טפל לשרה בנביאות" (שם). הרש"ר הירש אף מציין

"לקול", משמעו ציות. האדם שומע בקול הוריו, בקול מוריו, בקול מפקדיו ובקול הממונים עליו, והוא מחויב לציית להם אף אם דבריהם אינם לפי רוחו, ואף אם אינו יורד לסוף דעתם, מכיוון שהוא סומך, או מחויב לסמוך, על שיקול דעתם. אברהם נצטווה "לשמוע בקול" שרה, לא רק לשמוע את דבריה, כיוון ששרה היטיבה לעמוד על טיבו של ישמעאל יותר מאברהם. הרש"ר הירש (גרמניה, המאה הי"ט) מציין את הסיבה: "שהרי בדרך כלל נשים מעמיקות לחדור במבטן אל דרכי האופי"².

הנה כי כן, נמצא האב הראשון של האומה, המאמין הראשון והנביא הראשון, טפל לאשתו. מצב זה מלמד על הכלל.

ר' יצחק עראמה³ (ספרד, המאה הט"ו-ט"ז), בעל "עקידת יצחק", מבהיר שהשם "אישה", שניתן לחוה קודם חטאה,

* המחבר הוא ד"ר למשפטים, מחבר הספר "פמיניזם ויהדות" שיצא לאור בעת האחרונה בהוצאת "ידיעות אחרונות".

¹ ע' שטיינזלץ, נשים במקרא, "אוניברסיטה משודרת" ו"גלי צה"ל", עמ' 15. הרב שטיינזלץ מציין בהקשר זה את העובדה שחז"ל מפרשים את הפסוק "ואת הנפש אשר עשו בחרן", שאברהם מגייר את האנשים ושרה מגיירת את הנשים. לפנינו אפוא איש ואישה הפועלים רוב ימיהם לאו דווקא כמשפחה המגדלת ילדים, אלא צמד אנשים העובדים יחד בקרבה גדולה להגשמת אידיאל מסוים. הרב שטיינזלץ מציין עוד כי בעת ששונה שמו מן אברהם לאברהם, שונה גם שמה של אשתו מן שרי לשרה, והשינוי מרמז גם על שינוי התפקיד בכל מהלך החיים וההוויה.

² הרב עדין שטיינזלץ מציין שם בהקשר זה כי בעניינם מסוימים הנשים קובעות את גורל המשפחה, ותפקיד האבות משני: לא הם קובעים את העתיד הגדול. בין הדברים נעשים בגלוי (דוגמת שרה) בין הם נעשים בעקיפין (דוגמת רבקה), האמהות אינן רק "עזר כנגד" אלא אישיות שלמה בפני עצמה: הן דמויות דומיננטיות, וחזונון הוא הקובע לגבי המשך המשפחה.

³ ר' יצחק עראמה, עקידת יצחק (ירושלים תשכ"א), שער תשיעי.

נועד לבטא את היות האישה שווה לאיש. ואכן, הוא גורס שהאישה אינה נופלת מן האיש במאומה במישור הקונגטיבי:

וכמוהו תוכל להבין ולהשכיל בדברי שכל וחסידות, כמו שעשו האמהות וכמה צדקניות ונביאות, וכאשר יורה פשט "אשת חיל מי ימצא".

יתר על כן, בעל "עקידת יצחק" מבהיר שגער יעקב ברחל על דבריה, שאם אין לה ילדים, סר הטעם לחייה - "הבה לי בנים ואם אין מתה אנכי" (בראשית ל, א) - כיוון שאמירה זו נבעה מהשקפת עולמה שבהיעדר ילדים אין האישה מגשימה את תכליתה כ"חווה", אם כל חי, ואין כביכול טעם לחייה. יעקב התנגד מכול וכול להשקפה זו. אכן, גידול ילדים הוא תכלית חשובה, אך אין הוא חזות הכול בחיי האישה. אדרבה, זה הוא "התכלית הקטן" - ההגדרה השנייה, המשנית, של האישה. התכלית העיקרית של האישה היא ההגשמה העצמית של חייה שלה ומימוש ההגדרה הראשונה שלה כ"אישה" השווה לאיש לכל דבר ועניין.

מדוע נפסלה האישה לעדות?

על רקע שוויוני מרהיב זה, נשאלות השאלות: אם כל כך טוב, למה כל כך רע? מדוע לכאורה הופלו לרעה הנשים בהליך השיפוטי, ומדוע נפסקה הלכה בשולחן ערוך שהאישה פסולה לעדות⁴? אם נקודת המוצא הברורה היא שאין הברל שכלי בין האיש לאישה, ולדברי הרש"ר הירש אף ניחנו הנשים בכישרון העמקה לחדור אל מעמקי אופי הזולת, מה היגיון יש בפסילת עדותן?

ובכן, לא הכול יודעים שהנשים מעידות בפועל מידי יום ביומו בבתי הדין. אף אין הכול יודעים שבאותה הלכה בשולחן ערוך מובאת בהגהת הרמ"א תקנת קדמונים המכשירה עדות אישה, אם יש בידה מידע ייחודי⁵. על פי

⁴ שולחן ערוך, חושן משפט, הלכות עדות, סימן לה, סעיף יד. מקור ההלכה מובהר על ידי הרמב"ם, הלכות עדות, פרק ט, הלכה ב: "נשים פסולות לעדות מן התורה, שנאמר: 'על פי שנים עדים' (דברים טז ו; יט טו) - לשון זכר ולא לשון נקבה". וראה שו"ת התשב"ץ, חלק א, סימן ע.

בעל "טורי אבן", בחידושי למסכת ראש השנה, דף כב, ד"ה "האישה כשרה", מבהיר שבעוד שעד פסול אינו עד כלל, האישה היא עד, אלא שהיא פסולה בגזרת הכתוב: "ועמדו שני האנשים - ולא נשים" (שבועות ל ע"א), ובלשונו: "אין לומר שאין שם עד עליה, שבוודאי שם עד עליה, ורק אין שם איש עליה". משום כך מסיק בעל "טורי אבן" שגם בעדות נשים, נקבע הדין שאם אחד מן העדים הוא קרוב או פסול, בטלה העדות של כל קבוצת העדים, ולא ניתן לומר שהאישה אינה נחשבת כעד כלל, ולכן אין עדותה פוסלת את שאר העדים. דברים דומים פסק ר' יצחק אלחנן ספקטור, רבה של קובנה, בשו"ת נחל יצחק, חלק א, סימן לה, ענף ז.

⁵ הרמ"א, בספר "ורכי משה", מציין שמדובר בתקנה שתיקן רבנו

תקנת קדמונים זו, פוסק הרמ"א שהאישה כשרה לעדות על אירוע ספונטני שאין אפשרות לתכנן מראש מי יהיו עדים לו⁶. כמו כן האישה כשרה להעיד במקום ששמה לב לפרטים שלא ראו אותם עדים אחרים⁷.

מכיוון שעיקר מטרת העדות היא הבאת המידע הייחודי שיש בידי מוסר העדות בפני הגוף השיפוטי, ולא חזרה על דברים שנאמרו על ידי עדים אחרים, ובכל המקרים הללו האישה כשרה לעדות, הרי נהוג כמעשה של שגרה לקבל בבתי הדין הרבניים עדות של אישה⁸.

עם זאת, הקושי עומד בעינו: מדוע נפסלת עדות האישה, אם אין בידה מידע ייחודי? והרי הדבר מהווה לכאורה גם פגיעה בזכויותיו של בעל הדין. כך, למשל, כשהייתה האישה עדה לאירוע מסוים, אך אין בידה מידע ייחודי, ולידה ניצב עד שראה גם הוא את אשר ראתה בדיוק, אלא שהאישה מוכשרת יותר לתאר את העובדות, כיוון ששפתה קולחת ואישיותה משכנעת, ומשום כך לא תובך בנקל בחקירה הנגדית, ואילו העד שראה גם הוא את האירוע אינו ניחן בכישרים הללו, ויש סיכוי שיוטלו בספק אמירותו האישיות ועדותו. אם כן, מדוע ייגרע כוחו של בעל הדין להביא את עדותה של האישה כדי להוכיח את צדקתו?

הקושי מתעצם בשעה שאנו רואים שיש מספר רב של עניינים שהאישה כשרה להעיד בהם⁹. כך למשל:

א. כל דבר שמסור בידה של אישה לתקנו, נאמנת היא להעיד לגביו¹⁰.

ב. עדות האישה מתקבלת גם בנושאים החמורים ביותר, דוגמת התרת אשת איש להינשא, כגון להעיד על נעדר

גרשום מאור הגולה. לעומת זאת, המהרש"ד"ם, אבן העזר, סימן קג, מייחס את התקנה לרבנו תם.

⁶ לעומת זאת, ראה שו"ת נודע ביהודה, מהדורה שנייה, חלק חושן משפט, סימן נח, שכאשר העדות היא בדבר הנמשך זמן רב, כגון עדות על הימצאות חפץ גנוב ברשות אדם, האישה אינה נאמנת, אף שגנבת הנכס הייתה מעשה בלתי צפוי.

⁷ כדוגמה לדבר מציין הרמ"א עדות בדבר סוג הבגדים שלבש אדם בעת שהתרחש אירוע מסוים. מכיוון שבדרך כלל הגברים אינם שמים לב לפרטי לבוש וזולתם, נמצא שיש לאישה, ששמה לב לפרטים אלו, מידע ייחודי. לכן הרמ"א פוסק שעדות האישה ראויה להתקבל.

⁸ ראה, למשל, פסקי דין רבניים, ערעור תשי"ח/49, כרך ג, עמ' פג, שנפסק בו (מפי כב' הדיינים: הרב ב' ז'ולטי ז"ל; ויבדל"א הרבנים י' הדס וי"ש אלישיב): "גם בדור פרוץ אשר רבה העזות, במקום שיש אמתלאות שאומרת אמת, היא נאמנת, ומספיק גם קצת רגלים לדבר". וראה עוד: שו"ת רלב"ח, סימן לג; פסיקת הרמ"א באבן העזר, סימן קנד, סעיף ז; פתחי תשובה, שם.

⁹ ר' גרשון הולצר, "עדות אישה במשפט העברי", סיני סז (תשל"ל), עמ' קיב.

¹⁰ התוספות, פסחים ד ע"ב, ד"ה "הימנוהו", מבהירים בהקשר זה כי מעשים בכל יום הם שהאישה נאמנת להעיד שעושה את האוכל והפרישה חלה וכיו"ב. כמו כן, מציינים התוספות שם שהאישה נאמנת להעיד עד היכן מגיע תחום שבת, בעוד שהקטן אינו יכול לעשות כן.

שאינו בין החיים, ומכוח עדות זו מותרת אשתו של הנעדר מכבלי עגינותה, והיא רשאית להינשא לאחר.¹¹

ג. האישה כשרה להעיד בכל נושא שמועילה בו עדות של עד אחד,¹² היינו במספר רב של עניינים המהווים חלק ניכר מן המרחב החוקי של האדם. דרך משל, מקבלים עדות מן האישה בכל ענייני איסור והיתר, כגון: כשרות המזון, שחיטה, הפרשת חלה ומעשר, שבת, נידה ועוד - סוגיות העוסקות אף באיסורי תורה.¹³

ד. האישה כשרה להעיד בענייני ייבום וחליצה.¹⁴

ה. האישה נאמנת להעיד בעניינים שבינו לבינה.¹⁵

ו. האישה כשרה להעיד על אישה שנשבתה שלא נאנסה בידי שוביה, וממילא היא מותרת להינשא לכוהן.¹⁶

ז. הלכה פסוקה לעניין קביעת היות הנערה בוגרת: "בודקים על ידי נשים כשרות ונאמנות, ואפילו אישה אחת בודקת, ושומעים לה".¹⁷

בעניין זה, פוסק הריב"ש (רב יצחק בר ששת, ספרד-אלג'יר, המאה ה"ד) שעדות האישה היא עדות גמורה, בין לענייני איסור - כלומר לעניין האחריות הפלילית - בין לענייני ממון.¹⁸

ח. האישה נאמנת להעיד בנסיבות מסוימות בשאלת שיוך

חפצים לבעליהם.¹⁹

לאור המספר הרב של עניינים שהאישה נאמנת להעיד בהם, לא נראה אפוא שהכלל בדבר פסילת אישה לעדות נובע מחוסר אָמוֹן בה, שהרי בפועל יש בצד האיסור לקבל עדות מן האישה יוצאים מן הכלל רבים, והאישה נאמנת להעיד בעניינים הרבה. לא עוד זאת אף זאת, התוספות מבהירים במסכת זבחים שפסלות פסולי העדות אינה תוצאה של אי אָמוֹן בעדותם.²⁰

כבוד האישה

לכן, נראה שהכלל האמור נובע מן הרצון לשמור על כבוד האישה, שהרי ידוע לכל מי שהתנסה בדבר, שההליך של בירור האמת בהתדיינות משפטית, ובעיקר החקירה הנגדית המתבצעת במסגרתו, איננו הליך קל לעד הניצב על דוכן העדים, ובמקרים רבים אף יש בו כדי לפגוע בכבוד העד. בהליך המשפטי עומדת למבחן מהימנותו של העד מזוויות שונות, והחקירה הנגדית מהווה סוג מסוים של עימות בין העד לבין אחד הצדדים להליך המשפטי.²¹

יתר על כן, במקרים רבים נדרש הגורם השיפוטי להביע את דעתו בסוף ההליך על מהימנות העד ועדותו, ולא תמיד הדברים הנאמרים על ידי גורם זה מחמיאים לעד, ולעתים הוא אף נפגע.²²

לכן, מתוך יחס ערכי עמוק ומושרש לכבוד האישה, ביקשה ההלכה היהודית לחסוך ממנה את ההליך הקשה הזה בכל מקום שהדבר אפשרי. משום כך, נקבע בעיקרון שאין לקבל עדות מן האישה. עיקרון זה אינו פוגע ביכולתה למסור

¹¹ שולחן ערוך, אבן העזר, סימן טז, סעיף ג. מקור הדברים במשנה: "משאיין את האישה על פי עד אחד" (יבמות טז ז). המשנה אומרת שהרצה ר' עקיבא את הדברים בפני רבן גמליאל, ותגובתו הייתה שאכן בעת שנהרגו יהודים בתל ארזא, השיא סבו (רבן גמליאל הזקן) את נשותיהם על פי עד אחד, ונתקבלו דבריו כהלכה פסוקה, שעדות האישה כשרה להחיר עגונה.

¹² רמב"ם, הלכות עדות, פרק ה, הלכה ג. וראה סיכום ההלכה על ידי הרב אליעזר וולדנברג, שו"ת ציץ אליעזר, חלק ד, סימן כ.

¹³ זו תוצאה של שני גורמים: האחד, "עד אחד נאמן באיסורים" (גיטין ב ע"ב); והשני, האישה כשרה להעיד כל עדות שדי בה עדות של עד אחד. אדרבה, לדעת התוספות, המקור לנאמנות עד אחד באסורים הוא העובדה שהאישה נאמנת להעיד בעניין נידתה. ראה שם, ד"ה "עד אחד נאמן באסורין".

נציין גם שהאישה נאמנת להעיד בכל עניין שהופקד בידיה, אם אין בו טרחה ודקדוק גדול או ספק. ראה: הגהת הרמ"א על שולחן ערוך, יורה דעה, סימן קכז, סעיף ג; ש"ך, שם, ס"ק כט-ל.

¹⁴ שולחן ערוך, אבן העזר, סדר חליצה, סימנים כא-כד. וראה הרמב"ם, הלכות ייבום וחליצה, פרק ד, הלכה לא. הרמב"ם מנמק הלכה זו בעובדה שמדובר בדברים העשויים להתגלות - "מילתא דעבידא לאיגלווי" - ועל כן אין מדובר בעדות המחודשת עובדות בלתי ידועות לבית הדין, אלא ב"גילוי מילתא", כשהעד מוסר לבית הדין עובדות שיתבררו ממילא לכול. וראה: הגהות מימוניות, שם, הלכה ד; שו"ת הריב"ש, סימן קכב.

¹⁵ רמב"ם, הלכות אישות, פרק כא, הלכה י, כאשר יש ויכוח בין בעל לאשתו בדברים הנוגעים לחיי הנישואין שלהם, "מושיבים אשה ביניהם... ודבר זה כפי מה שיראה הדיין שאפשר בדבר".

¹⁶ רמב"ם, הלכות איסורי ביאה, פרק יח, הלכה טז.

¹⁷ שולחן ערוך, אבן העזר, סימן קנה, סעיף טו.

¹⁸ שו"ת הריב"ש, סימן קפב. לעומת זאת, ראה שו"ת התשב"ץ, חלק א, סימן עא.

¹⁹ ראה, בבא קמא קיד ע"ב, ביחס למשנה האומרת שהאישה נאמנת להעיד: "מכאן יצא נחיל זה". לדעת חלק מן האמוראים, נובעת הנאמנות שם מן העובדה שאין מדובר בעדות פורמלית, אלא באישה המסיחה לפי תומה; אך לדעת אמוראים אחרים, נאמנות זו נובעת מן העובדה שמדובר בקניין מדרבנן. וראה: רמב"ם, הלכות נזיקי ממון, פרק ח, הלכה יג; שו"ת נודע ביהודה, מהדורה תניינא, חושן משפט, סימן נח.

²⁰ זבחים קג ע"א, ד"ה "אין". כך, למשל, כשנקבע שקרובי משפחה פסולים להעיד לטובת קרובם או לחובתו, הרי שהדין הוא שגם משה ואהרן היו פסולים להעיד על קרוביהם, אף שאיש לא פקפק במהימנותם המוחלטת.

²¹ דוגמה לכך היא הוראת המחוקק הישראלי לבית המשפט, בסעיף 2 לחוק לתיקון סדרי הדין (חקירת עדים), תשי"ח 1957 - כי לא ירשה חקירה שאינה הוגנת לעד, ובפרט אם יש בה "עלבון, הפחדה, הטעיה או ביוש, שאינם לעניין הנדון". אמנם ביקש המחוקק להסדיר עניין זה, אך בפועל, עלבון הפחדה או הטעיה או ביוש הנחוצים לביורר העניין הנדון, ולעתים אף מעבר לנחוץ, הם מנת חלקם של עדים.

²² לעניין זה, ראה פסקו של כב' הנשיא, השופט אהרון ברק, בבש"פ 658/88 מחמוד סארי חסן נ' מדינת ישראל, פ"ד מה(1) 670, ששונה בו הכלל האמור שצד שנקבע שעדותו אינה אמינה, אינו יכול לערער על הקביעה השיפוטית הפוגעת בו. רמת הפגיעה האפשרית בעד הביאה למדיניות שיפוטית שבמסגרתה קבע כב' השופט א' ברק שיש להגדיר עד "כצד" להליך השיפוטי, כדי שיוכל לזכות באפשרות לערער על פסק הדין, אם נגרם עוול לו ולתדמיתו.

וכבר נהגו כל בתי דיני ישראל לשלוח נאמני הקהה לנשים יקרות שיגידו העדות.

גביית העדות אינה נעשית אפוא באופן המצריך את האישה להגיע לבית הדין ולהתייצב להליך של חקירה פומבית, אלא היא נגבית על ידי שליחי בית הדין, הנשלחים אל האישה משום כבודה. בית הדין משתדל להימנע מלחשוף את האישה לחקירה נגדית, גם כשהיא נקראת להעיד, והכלל "כל כבודה בת מלך פנימה" (תהלים מה יד)²⁶, המציב את כבוד האישה במרומי הפירמידה הערכית, משמש בסיס למניעת היחשפותה למעמדים העלולים להביך אותה על אף חשיבות עדותה להליך המשפטי.

הנה כי כן, אין מדובר בגישה הנובעת מזלזול כלשהו חלילה ביכולתה הנפשית והשכלית של האישה, אלא מדובר בגישה השמה את כבוד האישה נר לרגליה.

עדות בכל נושא שיש בידה מידע ייחודי בו. אך כשהמידע שבידיה אינו ייחודי, וניתן לברר את העניין אף בלא עדותה, ביקשו חז"ל לשמור על כבודה ולחסוך ממנה את אי-הנעימות שיש במתן עדות.

מכיוון שהכלל הוא: כל הכשר להעיד - חייב להעיד, כמו שנאמר: "ונפש כי תחטא ושמעה קול אלה והוא עד... אם לא יגיד ונשא עונו" (ויקרא א ה), הרי שהרצון להגן על כבוד האישה ולמנוע במידת האפשר את שיתופה בהליך התדיינות שוחק, נוסח הכלל כמחסום של קבילות²³. ואולם ראינו שבפועל האישה מעידה בעניינים הרבה, ואף יש תקנה המאפשרת לה להעיד כשיש בידה מידע ייחודי. אילו הייתה זו אכן בעיית קבילות ההופכת את העדות לפסולה - בדומה לעדותו של קרוב משפחה - לא היה ניתן להתקין תקנה זו ולקבל עדות שאינה קבילה. נראה אפוא שאין מדובר בהעדר קבילות ומהימנות, אלא בסוגיה של מדיניות משפטית, ומכיוון שאין כל פגם במהימנות האישה למסור עדות, רשאים הצדדים לקבל בהסכמה עדות אישה בלא שיתעורר קושי ראייתי כלשהו²⁴.

לאור הסבר זה, מובן גם מדוע נאמר בספר "פתחי תשובה"²⁵ (לקט תשובות על פי סדר השולחן ערוך, ערך ר' אברהם אייזנשטאט, פולין-ליטא, המאה הי"ט):

²⁶ ואכן גם המלך אינו מעיד, כמו שנאמר במשנה: "המלך לא דן ולא דונו אחרו לא מטיד ולא גטידיח אחרו" (מהדרניו יח ט"א יז ט"א).

www.justice.gov.il/structure/heblaw/parasha.htm: לפי הכתובת:

בהלכה הנוהגת רק במלכי ישראל, לא במלכי בית דוד, שמניעיה נעוצים בחשש לגרימת מאבק בין בית הדין לבין המלך, אם ימצא בית הדין שהעדות אינה אמינה.

²³ הרב צבי קרל, "עדות אישה במשפט העברי", הפרקליט ה (1948), עמ' 82. וראה הסברו וסקירתו של הרב משה מיזלמן משיבה אוניברסיטה בארה"ב, בספרו הנודע Jewish Woman in

ניתן להוריד את גיליונות "פרשת השבוע" מאתר האינטרנט של משרד המשפטים לפי הכתובת: www.justice.gov.il/structure/heblaw/parasha.htm. חלק ג, סימן פז. וראה גם מאמרו של הרב עזריאל, "מעמד האישה לפי השקפת התורה", מצפה (תשי"ג), עמ' קמט.

²⁵ פתחי תשובה, על שולחן ערוך, חושן משפט, סימן לה, סעיף יד.